

30. Urzędnicy Dawnej Rzeczypospolitej XII–XVIII wieku. Spisy / pod red. A. Gąsiorowskiego. – Т. 3 : Ziemie ruskie. – Zeszyt 3 : Urzędnicy podolscy XIV–XVIII wieku. Spisy / opr. E. Janas, W. Kłaczewski, J. Kurtyka, A. Sochacka. – Kórnik, 1998. – 243 s.

В статті вперше публікується рукописний текст інвентарного описання Чернелицького замка 1798 года, который хранится в фонде Александра Человского в отделе рукописей Львовской национальной научной библиотеки Украины имени Василия Стефаника. Подаються переклад описання на сучасний український мовний і коментарій до документа. Автор аналізує інвентарне описання, відзначає руйнування замкових будівель, які мали місце во второй половине XVIII века, и делает попытку выяснить причины этого явления.

Ключевые слова: Чернелицький замок, Чернелиця, інвентарне описання, Вікторія Підбельська.

The handwritten text of inventory description of Chernelickogo of lock of 1798, which is kept in the fund of Oleksandr Chelovskogo in the department of manuscripts of Lviv National Scientific Library of Ukraine of the name of Vasyl Stefanika, is first published in the article. Translating of description is given into the modern Ukrainian language and comment to to the document. An author analyses inventory description, marks destructions of Articulata buildings, which took place in the second half of age and gives it a shot to find out reasons of this phenomenon.

Keywords: Chernelickiy became drenched, Chernelicya, inventory description, Viktoriya Pidbel'ska.

УДК 94 (477) “1860”
ББК 63.3 (4 Укр) 52

Ігор Райківський

УЯВЛЕННЯ ПРО НАЦІОНАЛЬНУ ЄДНІСТЬ УКРАЇНИ В ПРЕСІ РАННІХ НАРОДОВЦІВ (1862–1866 рр.)

Преса “ранніх” народовців у першій половині 1860-х рр. поширювала ідею національної єдності України, використовувала етнонім “Україна”, що вважався синонімом до слів “Русь”, “Мала Русь”, “русини”. На сторінках народовської преси у Львові – у часописах “Вечерниці”, “Мета”, “Нива”, “Русалка” утверджувалася належність місцевого населення до самостійної української нації, відмінної від польської й російської, друкувалися кращі твори нової української літератури, переважно передруком з альманаху М.Максимовича “Киевлянин” видання 1840 й 1841 рр. і журналу “Основа” у Петербурзі (1861–1862 рр.). Листовні зв’язки нечисленних українських діячів із Наддніпрянщини з редакціями народовських часописів до виходу журналу “Правда” (з 1867 р.) були спорадичними, непостійними.

Ключові слова: народовці, преса, часописи, ідея, національна єдність.

Актуальним завданням сучасної історичної науки є дослідження національного руху, проблеми формування української національної самосвідомості в період “національного відродження” (модерного націотворення) ХІХ – початку ХХ ст. В українському варіанті особливістю цього процесу було перебування українських (“руських”, “малоруських”) земель під владою двох імперій – Російської й Австрійської (Австро-Угорської). Вагомий внесок в утвердження ідеї національної єдності (соборності) України зробив народовський рух у Східній Галичині, що організаційно оформився на початку 1860-х рр. під визначальним впливом із Наддніпрянської, підросійської України. “Раннє” народовство привертало увагу дослідників [113; 115; 116 та ін.], але й досі є актуальним питання відображення в народовській пресі соборницьких настроїв.

На сторінках народовських часописів у Львові “Вечерниці” (1862–1863 рр.), “Мета” (1863–1865 рр.), “Нива” (1865 р.), “Русалка” (1866 р.) знайшла підтримку ідея самобутності та національної єдності розділеного між двома державами українського (“малоруського”) народу. Так, уже в першому номері часопису “Вечерниці”, що виходив щотижня етимологічним правописом як “літерацьке письмо для забави и науки” за редакцією Ф.Заревича (пізніше – В.Шашкевича), у лютому 1862 р. говорилося: “... мы

Райківський Ігор. Уявлення про національну єдність України в пресі ранніх...

слов'янського дерева, восточної росихи, руського конара малоруська галуза. [...] Мы собн... марнѣмо, а по-надъ нашою галузою, изъдавна ломаною и загуканою сильными вихрами, росте близька велико-руська сестриця такъ пышно та буйно, що зъ-за неї нихто уже нашої и не бачить” [83]. Іншим разом було сказано, що “мало-руській языкъ... ѳдъ польщины и московщины зарѳвно далеко; а приближенъе его до одной або до другої природнымъ способомъ статися не може. Якъ свѣтъ свѣтомъ не поплыне Днѣпро ни по-пѳдъ Москву, ни по-пѳдъ Варшаву, а плыстиме до вѣку тѳлько по-при свѳй рѳднѣсенській Кѣвъ!” [87]. Автори статей у “Вечерницях” проголошували необхідність формування єдиної української літературної мови “на чисто народнѳй основѣ, або инакше, не дѣлитись письмомъ ѳдъ нашихъ надднѣпрянськихъ братѳвъ, зъ котрыми становимо одну народню цѣлѳсть” [91].

Серед галицьких письменників у часописі найчастіше виступали В.Шашкевич, К.Климович, Е.Згарський, ф. Заревич, Д.Танячкєвич, А.Вахнянин та ін., а з буковинських – Ю.Федькович [1, арк.57, 58]. Однак власними силами вони навряд чи змогли б “заповнити “Вечерницѣ” своїми творами, – писав багатолітній дослідник наддніпрянсько-галицьких взаємин другої половини ХІХ ст. К.Студинський, – якби не особисті зв’язки з українськими письменниками, якби не журнали “Кієвлянинъ” (1840 і 1841 рр.) і “Основа” (1861–2), а побіч них видання творів поодиноких авторів...” [2, арк.91]. Зразком для наслідування стали твори наддніпрянсько-українських літераторів і вчених, які постійно друкувалися в часописі. Так, читачі “Вечерницѣ” могли ознайомитися з творами Т.Шевченка, Марка Вовчка, Л.Глібова, О.Стороженка, М.Олельковича, В.Бернатовича (псевдо – Кузьма Басарабець), М.Максимовича, М.Терезовського й П.Куліша, який підписувався власним іменем або анонімом Петро Забоцня [119, с.25].

Першим, хто допоміг “Вечерницям” своїми літературними творами й установив особисті зв’язки з редакторами, був студент Київського університету В.Бернатович (псевдонім – Кузьма Басарабець) [2, арк.91]. Молодий письменник зацікавив галичан своїми оповіданнями про життя селянства [14–16]. У часописі друкувалися публіцистичні дописи й оповідання В.Бернатовича, які він надсилав у Галичину під час подорожі по Європі на початку 1860-х рр. [11, 13 та ін.]. На зворотному шляху в 1863 р. наддніпрянський діяч побував у Львові, де написав нову статтю, опубліковану 7 лютого (ч.6). Стаття закликала до розвитку на народнорозмовній основі в Галичині української літературної мови, інакше В.Бернатович жартома пообіцяв “запитися горѣлкою, якъ не матимемъ щирої народнѣ-руської письменности” [12]. Після повернення додому він друкувався у львівському часописі “Слово” у 1865 р., але вже наступного року передчасно помер від тифу [2, арк.97, 100].

Услід за В.Бернатовичем подав свій голос П.Куліш, надіславши до видавців “Вечерницѣ” оповідання “Дівоче серце”. У листопаді-грудні 1862 р. воно було надруковано (ч.39–42) [35] з приміткою редакції: “Помѣщаючи повѣсть “Дівоче серце”, дякуємо Пану Кулішеви за честь, яку зробивъ намъ, пересылаючи свою працю у нашу Редакцію. При щирѳй помочи надднѣпрянськихъ братѳвъ чей скорше зайдемо тамъ, куда давно намъ прямовати належало..., побачимо всѣ одинъ цѣль, одну дорогу сынамъ великої України”. Редакція вирішила не змінювати правопису П.Куліша “для вигоди нашої старшої читаючої публики” [24]. Невдовзі після публікації у “Вечерницях” “Дівоче серце” вийшло окремим виданням [2, арк.101]. На сторінках часопису опубліковано також дві Кулішеві поезії “До братів на Вкраїну” [63] і думу “Кумейки” [65], що були передруковані. На прохання видавців надіслати свої нові твори П.Куліш відповів: “Шкода, що не маю нічого готового послати Вамъ у збірникъ; а тільки що напишу, заразъ и вишлю. [...] Щиримъ серцемъ прихильний до Васъ и до всеї коханої Галицької

Русі” [67]. На жаль, архів “Вечерниць” майже не зберігся, хоч у самому часописі згадувалося про листування з редакцією П.Куліша [118, с.IV]. Запрошуючи до передплати часопису на 1863 р., видавці запевняли, що знайшли “симпатію въ народѣ межи старшими и молодшими, въ Галичѣ и на Украинѣ”. Підтвердженням цього були “численни листы, яки дѣстаемо зъ провинціи, и матеріялы, якихъ удалось намъ нагромадити послѣдними часами...” [45].

Редактори “Вечерниць” звернулися через В.Бернатовича до Марка Вовчка, яка перебувала в першій половині 1860-х рр. у Парижі, з проханням передати один із своїх творів [2, арк.102]. Авторка надіслала початок повісті “Пройдисвіт”, як писалося у “Вечерницях”, це була “славна писателька”. Вона обіцяла “по своимъ силамъ служити “добрѣй справѣ”, за що буде від галичан “невгомонна дяка” [18]. Від імені редакції К.Климкович висловив українській письменниці подяку в листі, але Вовчок, мабуть, не відповіла й продовження свого “Пройдисвіта” не передала. Наскільки відомо, ширших зв’язків із нею не було встановлено [2, арк.102, 102 а]. У часописі поміщено тільки першу частину повісті з поміткою в кінці: “дальше обіцяно” [86]. Редакція “Вечерниць” скористалася публікацією “Народних оповідань” Марка Вовчка, перше видання яких вийшло 1857 р. у Петербурзі й здобуло високу оцінку серед читачів. Галицький часопис передрукував оповідання “Козачка” [51], причому в редакційній примітці зазначалося, що воно написане українською мовою – “то не такій далекій намъ говоръ, якъ російській, але то таки нашъ власній, хоть, правда, краснѣйшій ѓдъ сего, якимъ мы въ Галичинѣ говоримо... Дай Боже намъ якъ найшвидче пѣзнати и якъ найбільше повчитися нашої украинської словесности, а тогдѣ наша письменность ... станеться така, якъ повинна бути: народна, самостайна, руська!” [51, ч.5, с.39].

О.Кониський із заслання на півночі Росії, куди він був відправлений за українофільську діяльність, на початку 1863 р. надіслав “Вечерницям” три поезії, що були надруковані під псевдонімом Сирота [88–90], обіцяв незабаром передати повість [2, арк.102 а]. У листі до В.Шашкевича 28 лютого 1863 р. він висловив подяку за примірник “Вечерниць”, надісланий йому аж у Вологду, з радістю писав, що “для мене на чужині се великий, дуже великий гостинець, а ще більший зробите, коли будете ласкаві и напишете, що дієтця у Галичині, якъ наші брати...” [6, арк.1; 8, арк.1]. Редакція опублікувала оповідання Омеляна Стояненка “Справдешня приязнь” [95] і його недокінчений нарис “Хуртовина” [99].

Галицький часопис “Вечерниці”, у якому друкувалися твори наддніпрянсько-українських авторів, викликав цікавість на Наддніпрянщині. До редакції надійшов допис у кінці липня 1862 р., підписаний “М.Терезовський”, але, на жаль, точно невідомо, хто ховався під цим псевдонімом [2, арк.102 а; 111]. М.Терезовський “щиримъ сердцемъ” вітав новий часопис у Галичині – “першу гезету, писанну нашою мовою”. Русофільське “Слово”, що почало видаватись у Львові 1861 р., доходило через російсько-австрійський кордон, однак, за словами автора допису, “на Вкраїні дуже не вподобаєцца его мова, котру навіть не зовсімъ розуміємо; нашижь селяни нічого не втнуть; а есть декотрі дуже охочі читати”. Автор вітав прагнення “писати такъ, якъ говорє народъ, такою мовою, котру розуміє нашъ селянинъ”, водночас висловлював жаль, що “ви тримаєтєсь Вашої Галицької правописі, ... у насъ на Вкраїні важко читають книжки, писані Вашою правописсю”. М.Терезовський висловився за фонетичний правопис П.Куліша, “кулішівку”, яка є “сама практична, бо в ій слово вимовляєтєця такъ, якъ пишєтєця...” З позицій національної єдності Наддніпрянщини й Галичини було сказано: “Намъ потрібно мати еднакову правопись и еднакову литературну мову”, на зразок поетичної творчості Т.Шевченка й кращих українських письменників. Щоправда, автор розумів відмінності в народнорозмовній мові в різних місцевостях, приміром, на Черні-

гівщині, Поділлі та Харківщині, але ж “усі у насъ пишуть однаково, тримаютьца мови, виробленної нашими кращими литераторами” [97].

Отже, висловлювалася підтримка входження простонародної мови в літературу *Райківський Ігор*. Уявлення про національну єдність України в пресі ранніх...

(“мову Шевченкову зрозуміють по всіхъ кутках України, зрозуміють, певне, и на Галичині”), піддано критиці спроби “писати по московськи”, російською літературною мовою, малозрозумілою для галицького простолюдю. Здавалося б, легше прийняти літературно опрацьовану “лядську (польську. – *І.Р.*) або московську мову”, ніж “працювати надъ своєю, ще невиробленною”. Однак навіть “маленькі народи хотять мати свою власну літературу”, що вже казати про більш як 15-мільйонний український народ [97, с.286].

Невдовзі з Харкова надійшло “Письмо з-задніпровської України” [98], у якому говорилося про необхідність зміцнення наддніпрянсько-галицьких контактів. Із прикрістю було сказано про відступництво українського панства, яке після запровадження під російською владою кріпацтва “одкинулось відъ народу и попереверталось у Москалівъ”, тож навіть після “першого співу Тараса” мало хто осмілювався “передъ усіми видаватись за Українцівъ, за хахлівъ по духові и мові”. Свою мету “харківці”, як і “у Киянь, Полтавцівъ и всіхъ Українцівъ”, убачали в тому, щоб “розвивати народъ на ёго власніхъ початкахъ”, літературну мову на народнорозмовній основі й самостійну українську літературу. У відповідь на твердження про недоцільність вироблення власної мови, коли вже є добре опрацьована й кодифікована літературна мова, придатна нібито для всіх “русів” – і “великорусів”, і “малорусів”-українців, автори статті писали: “Самостайність народнєй української мови, вдачі и поглядівъ – отъ перве, на що ми вказуємъ Москалямъ для свого захисту” [98, ч.14, с.113–115]. Редакція “Вечерниць” отримала цього листа від харківських студентів, мабуть, Василя Мови (Лиманського) [2, арк.103, 104]. У листі до Ф.Заревича 30 листопада 1862 р. В.Мова писав із Харкова “братамъ Галичанамъ”, чому вони так довго не присилають часопис “Вечерниці”, бо гроші “на се діло” харківські громадівці передали В.Антоновичу. Водночас містилося прохання допомогти у висилці львівської газети “Слово”, яку передплатили ще торік літом [118, с.1].

Однак зв’язки наддніпрянських письменників і простих дописувачів із редакцією часопису були все-таки спорадичними. К.Студинський стверджував, що, крім П.Куліша, у безпосередній переписці з “Вечерницями” залишалися маловідомі літератори В.Бернатович і М.Терезовський, тоді як твори інших українських письменників надходили, найімовірніше, “з другої руки” – чи то від самого П.Куліша, чи то передруковувалися [119, с.25]. Очевидно, більшість праць, які побачили світ у “Вечерницях”, були передруковані з двох журналів – М.Максимовича “Кіевлянинъ” (далі – “Кіевлянин”) видання 1840 і 1841 рр. і В.Білозерського “Основа”, що виходив у Петербурзі протягом 1861–1862 рр., з якого, за висловом К.Студинського, “редакція черпала повними пригорщами” [2, арк.104]. Зокрема, К.Климкович переклав російськомовні оповідання П.Куліша, що з’явилися в першому виданні “Кіевлянина” 1840 р. [41; 42; 64]. З другої книги альманаху 1841 р. була передрукована в перекладі К.Климковича Кулішева повість “Огняний змій” [75, 76]. М.Максимович, як відомо, опублікував у цьому ж альманасі статтю “О стихотвореніяхъ Червонорускихъ”, прихильну до літературної діяльності в Галичині на народнорозмовній основі, яку переповіли “Вечерниці” у 1862 р. у статті К.Климковича [53]. “То справдешній ученый, – писав К.Климкович про М.Максимовича, – бо вчився ... на своєму власному народі”, у заслугу йому ставився заклик до галичан слідувати в літературному процесі за провісником української ідеї в краї М.Шашкевичем [53, ч.21, с.184].

Після того, як Я.Головацький помістив у 1863 р. у львівському часописі “Галичанинъ” “Письмо о галицко-русской словесности...” М.Максимовича, що надійшло з Києва в 1840 р. [28], на сторінках “Вечерниць” було надруковано частину цього листа [84]. М.Максимович обстоював у ньому самостійність русько-української мови в мину-

лону, але водночас демонстрував зневіру в її майбутнє, “природність” “великоруської” мови серед освіченої верстви населення на Наддніпрянщині. “Вечерниці” відверто піддали критиці твердження М.Максимовича, як і діяльність самого Я.Головацького, який “пише тепер чисто московськимъ язикомъ”. “Для насъ минула уже пора польської и пора московської мови, – наголошувала редакція, – тепер настала пора мови ріднѣи, т. е. южноруської”, яку необхідно розвивати “всіма силами...” [84, с.139].

Однак ще більше, ніж із “Киевлянина”, видавці “Вечерниць” використовували передруки з петербурзької “Основи”. Редакція часопису відзначала важливість для галичан “Основи”, де “розкривається правдивый образъ нашої тепершнѣи літератури” [25]. Зокрема, з поезій Т.Шевченка у “Вечерницях” з “Основи” були передруковані: “Чи не покинуть нам, небого...” [81; 108], “Неофіти” [73; 74], “Чернець” [104; 107]. Значно більше з’явилося передруком з “Основи” творів П.Куліша, причому різного жанру: поезій [19; 20; 36; 57], оповідань [43; 44; 46; 55], статей критичних [85; 100; 101] та історичних [2, арк.108; 47; 60; 82; 109]. Серед наукових праць М.Костомарова, надрукованих в “Основи”, перекладено “Черты народной южнорусской истории” [52; 103]. Крім того, “Вечерниці” помістили з “Основи” байки Л.Глібова [10; 27], оповідання О.Стороженка [71; 72; 93; 94], Митра Олельковича [77; 78; 79; 80], М.Білокопитного [17; 105] тощо. Окрему сторінку в передруках “Вечерниць” становили твори, спеціально присвячені Т.Шевченку, що публікувалися в “Основи” [40; 54]. Отже, неповний перелік різножанрових творів з “Основи”, що в оригіналі або в перекладі містилися у “Вечерницях”, дає уявлення, наскільки важливою була літературна й наукова продукція з Наддніпрянщини для галицької народовської молоді, яка, за висловом К.Студинського, “з малим досвідом і слабими силами забралася до видавання журналу”. К.Студинський аргументовано переконував, що “якби не поміч з України, якби не “Киевлянинъ” і не “Основа”, “Вечерниці” були би упали з браку літературного, критичного і наукового матеріялу” [2, арк.111].

На жаль, про матеріальну допомогу для редакції львівського часопису від наддніпрянських громадівців немає докладної інформації. Відомо, що кількість передплатників часопису на Наддніпрянщині була незначною. К.Студинський, зокрема, писав: “Про яку-небудь матеріальну допомогу з України не маємо вісток, а передплатників звітдам також було небагато, бо посилка була утруднена, а “Основа” (петербурзька. – *І.Р.*) заступала їм краще українську культуру, як це могли вчинити “Вечерниці” [2, арк.114]. Свою заслугу видавці “Вечерниць” справедливо вбачали в поширенні знань про Україну в Галичині. “Ледве сотній зь читающої громады знавъ де-що про нашу рідну Україну, про батька Тараса, Основяненка, Куліша, Костомарова, Марка Вовчка и т. д., – говорилося на шпальтах часопису наприкінці 1862 р. – Ледва девять мѣсяцѣвъ писали мы нашѣ “Вечерницѣ”, а зь невеличкої молодой громадки стала громада поважна.., нынѣ у кождѣмъ закутку Галича учуемъ вже про нашу Україну...” [91]. Отже, народовці намагалися утвердити належність галицьких русинів до самостійної української нації в мовно-культурній і політичній сферах.

Ідейні погляди “Вечерниць” (видавалися до червня 1863 р.) обстоював народовський часопис “Мета”, що почав виходити у вересні 1863 р. як “літературно-політичний вістникъ” за редакцією К.Климковича. “Мета” була заснована за фінансової підтримки наддніпрянських діячів, які після закриття петербурзької “Основи” в умовах посилення антиукраїнських репресій у Росії бажали перетворити новий часопис у політичний орган усього українського руху, за епіграф до нього були взяті Шевченкові слова “В своїй хаті – своя правда, і сила, і воля!” Виданню “Мети”, вважав К.Студинський, передувало листовне порозуміння галицьких видавців із наддніпрянськими громадівцями, передусім, П.Кулішем [3, арк.5]. Про це, зокрема, свідчить Кулішевий

лист до редакції “Мети” восени 1863 р. П.Куліш вважав львівську “Мету” “продовженням того, що почала наддніпрянська література” [110, с.274].

У названому листі П.Куліш образно звертався до “коханого побратимства” із закликом “пахати та сіяти, бо лежить наша рідна земля великим перелогом”. Водночас містилася адреса в Петербурзі, через яку можна було замовляти українські книжки. Письменник висловив бажання приїхати до Львова з дружиною Ганною Барвінок, яка

Райківський Ігор. Уявлення про національну єдність України в пресі ранніх...

“так же само серцем припадає до Вашої братерської долі”, щоб ближче “подивитись на галичанську Україну”. П.Куліш цікавився літературними здобутками галичан, запитав про нові україномовні видання та попит на них серед місцевого населення, із сарказмом висловився про польське повстання 1863 р. (“божевільні ляшкі начинили колоту, а дурні гóлови (російські централісти. – *І.Р.*) думають, що й наш брат хоче йти слідом за ними”). Із сумом говорилося, що “ніколи ще не було так нашому братові важко!” [7, арк.153, 154; 121, с.254, 260, 261].

Матеріали в часописі “Мета” друкувалися фонетичним правописом П.Куліша, більш відомим як “кулішівка”, що, на відміну від етимологічного правопису М.Максимовича (ним, як відомо, друкували “Вечерниці”), сильніше розмежував українську й російську мови. По суті, це стало своєрідною правописною революцією, що наблизила галицьких русинів до нової української літератури, яку видавали “кулішівкою”. Лист з України, опублікований свого часу у “Вечерниціях”, поряд з позитивними оцінками часопису (“Привітаємо щиримь серцемь першу газету, писанну нашою мовою”), підкреслював необхідність прийняття єдиного українського правопису: “Шкода тільки, що ви тримаєтесь Вашої Галицької правописі. Не знаю, як у вась на Галичині, а у нась на Вкраїні важко читають книжки, писані Вашою правописсю. У нась усі пишуть правописсю п.Куліша...” [97, с.286]. Редакція “Мети” доклала чимало зусиль для входження народно-розмовної мови в літературу, уживання загальноукраїнського правопису.

На сторінках “Мети”, крім маловідомих літераторів-галичан (В.Ільницький, В.Маринчук, В.Стебельський, О.Гороцький, Є.Згарський та ін.) і буковинця Ю.Федьковича, друкувалися твори наддніпрянсько-українських письменників. Із редакцією часопису був пов’язаний П.Куліш, який, за словами І.Франка, залишався “головним двигачем українофільського руху в Галичині в 60-х і майже до половини 70-их років” [122, с.12]. Так, “Мета” опублікувала три оригінальні, спеціально надіслані твори П.Куліша [3, арк.6, 7]: “Мартин Гак” [61], “Руїна” [62], “До Щасного Саламона” [34]. У часописі були також передруковані його поезії [58; 59] та “історичний роман” “Брати”, що вийшов 1863 р. у журналі “Вѣстникъ Юго-Западной Россіи” [56]. Кулішеву поему “Могильні сходи́ни” було опубліковано 1863 р. під анонімом “Гургурдядько” [33]. З видавцями “Мети” зв’язалася також Марко Вовчок [3, арк.10], яка надіслала в 1865 р. два “Листи з Парижа” [23]. У виданні “Мети” узяв участь історик В.Антонович (під псевдонімом В.Маринчук) віршем “Зь колишнього” [70], що поклало початок його багатолітній співпраці з народовськими виданнями.

Крім нових, оригінальних творів видатних українських письменників Наддніпрянщини, помістила “Мета” кілька передруків або перекладів [3, арк.12]. Так, із поезій Т.Шевченка було надруковано “Мені однаково, чи буду...”, “Н.Костомарову Веселе сонечко ховалось...”, “Заповіт” [106]. Серед Шевченкових поезій помилково був названий вірш “Ще не вмерла Україна”, опублікований на початку журналу (1863 р., №4). Водночас у “Меті” побачили світ твори Д.Мордовцева (частина романтичної поеми “Козаки і море”, видана в 1859 р.) [49], Є.Гребінки (“Можебилиця”, “Так іноді люди женяться”) [31; 32], М.Чайки (“Москалева правда”, що з’явилася в петербурзькій “Основі” у травні 1862 р.) [102]. Щоправда, літературний рівень друкованих у часописі творів наддніпрянсько-українських письменників, за винятком, передусім, Т.Шевченка, П.Куліша й Марка Вовчка, не завжди був достатньо високим [3, арк.13]. Галицький

читач міг ознайомитися з бібліографією книжок, що вийшли друком українською мовою в Росії [68]. Подаючи короткі відомості про розвиток “руської літератури у братів наших” на Наддніпрянщині, з гордістю писалося, що за останні чотири роки з’явилося “стільки книжокъ руськихъ, скільки не вийшло їхъ въ цю пору въ Галичині, ні за цілихъ передущихъ 60 літъ на Україні”. Однак автор статті був змушений визнати, що галичани не мають змоги придбати українські книжки “въ жадній львівській книгарні, ані побачити їх...” [68, с.267].

“Мета” була не тільки літературним, а й політичним часописом, у якому містилися дописи з Наддніпрянщини. Уже в першому номері за 1863 р. поміщено кілька дописів: “з Києва”, “з Харківщини”, “з Чернігівщини” [39]. У редакційній примітці з позицій української національної самобутності говорилося, що “по доброму називає Руський (росіянин. – *І.Р.*) Русина Українцем, а Русин Руського – Москалем, а коли один на одного лихий, тоді єсть ище для Українця прізвище: “Хахоль”, а для Москаля: “Кацапъ”. Великорось, Сівернорось, Малорось и Южнорось – то названія офіціалні и наукові, которі жаденъ зъ тихъ обохъ людівъ не то що не уживає, але навіть значення їхъ не знає”. Народовський часопис усвідомлював необхідність вживання етноніму, який би виразно розмежував національний рух русинів-українців і москалів-росіян. Висувалося припущення, що назва “Русь” із часом “зовсім исчезне, а останетця тільки Московщина и Україна або навіть “Кацапия” и “Хахляндия”...”. Урешті-решт, яку саме назву отримають етнічні українські землі в майбутньому, не було принципово важливим, основне – обстоювати їх самостійність і національну єдність України: “...Нехай буде народня назва нашого люду “Хахли”, а нашого краю “Хахляндия”, аби тільки ми собі й були те, що ми єсть на ділі, т. є. самостайнімъ людомъ, а не прищіпкою Ляхівъ або Москалівъ, якими насъ одні й другі зробити хотять” [39, с.92].

“Невеселими ... новинами обмінювалися Українці з Галичанами, – писав К.Студинський про сумнозвісний Валуєвський циркуляр 1863 р. – Хоч як невеселі були дописи, то все ж таки мало що не зі всіх пробивається віра у краще майбутнє...” [3, арк.23, 24]. “Мета” опублікувала лист із Наддніпрянщини, у якому з боєм говорилося про антиукраїнські репресії “на Святій Русі”: “Скажіть, чи єсть де земля відъ Китая до Патагоніі, відъ нової Голяндіі до Канади, де-бъ було переступленнемъ говорити своєю мовою, де-бъ бувъ заперть писать книжки и учить дітей тимъ язикомъ, якимъ у сембі говорить 14,000,000 народа”. Водночас більшість московських журналів, як було сказано, “те й робить, що топтає въ грязь Українцівъ, за те тільки, що вони Українці”. У кінці статті містилося прохання до всіх слов’ян, передусім до “братівъ-Галичанъ”, подавати в пресі інформацію про репресії з надією на підтримку українофільства, “постоять за свою правду” [38]. У фейлетоні з Києва, присвяченому галицьким москвофілам, писалося:

... Ви претесь такъ у Московщину,
Мовъ кращого нема вамъ діла,
Якъ запродать свою родину! [26]

Анонімний автор допису “Зъ-надъ Волги” [120, с.34] висловлював радість, що наша спільна справа “знайшла собі добрий, теплий закутокъ въ вашій Галичині”, і з боєм писав: “Зовсімъ стемніло въ нашій Україні”, “Основа” давно вже замовкла”, у “завчасній смерті (журналу. – *І.Р.*) винні не одні вороги нашої мови та цензурні умови, але й сама українська громада. Передплатниківъ у неї въ остатнімъ часі дуже мало було”. Із сумом говорилося, що в умовах антиукраїнських репресій неможливо “побачити та почитати вашу “Мету” [37]. Ввіз і поширення “Мети” на території Російської імперії були заборонені з грудня 1863 р., часопис звинувачено в пропаганді українського політичного сепаратизму [116, с.212]. Серед невеликого кола наддніпрянських діячів, які всупереч цензурним перешкодам після Валуєвського циркуляру 1863 р. читали журнал (принаймні окремі його номери), висловлювалися критичні зауваження

до редакції. “Насчеть “Мети” скажу, прочитав ее отъ листа до листа, что она слишкомъ прѣсна”, – писала видавцям часопису 26 січня 1864 р. Стефанія Лобода, дружина члена Полтавської громади Віктора Лободи. Вона наголошувала, що “языкъ ея (“Мети”. – *І.Р.*) и не для народа, и не для образованного класса малороссіянь, ... что-то вродѣ старечой каши”, суміш різних круп (“и пшенная, и гречневая, и рисовая и всѣхъ сортовъ вообще”) [118, с.3].

З редакцією журналу народовців “Мета” співпрацювали колишні польські *Райківський Ігор*. Уявлення про національну єдність України в пресі ранніх...

повстанці з підросійської України, що знайшли порятунок від переслідувань російського царизму в Галичині, де активно включилися в громадсько-політичне життя. Вони пропагували ідею українсько-польського порозуміння проти Росії, друкували статті, у яких висвітлювалася похмура картина переслідування українського руху за Збручем, що сприяло кристалізації серед галичан програми мовно-культурної і політичної незалежності українців від росіян [112, с.234]. Авторами анонімних статей, що публікувалися в часописі, були польські “хлопомани” Лев Сорочинський і Павлин Свенціцький [3, арк.26]. Перший під псевдонімом Левко Гончаренко надрукував у 1863 р. дві статті, у яких обстоював національну єдність галичан і наддніпрянців. “Політичні інтереси сусідніх державъ, – писав він, – довели насъ до того, що дві рідні часті одного народу ледве можуть зъ собою зноситись...”. Одні прийняли “греко-руську віру” (православ’я. – *І.Р.*), тоді як другі сповідують унію, “різнимось теперъ и законами, въ соціяльнімъ битю, а маємъ тільки невеличку громаду людей, правдивихъ народолюбцівъ, котримъ приходитця боротись изъ апатиєю и егоїзмомъ панівъ и темнотою простого люду...” [30]. Іншим разом автор виступив “противъ єдности зъ Россією”, що “забила народне житте України” [29]. У листі до редактора “Мети” К.Климковича 19 квітня 1865 р. Л.Сорочинський з Парижа писав про готовність “послужити Вамъ чимъ можемъ, чи то въ редакції Вашої газети чи въ чимсь иншимъ”, намагався зрозуміти, “чи наші думки теперъ різняться багацько, чи ні?” [118, с.8].

П.Свенціцький (псевдоніми – Данило Лозовський, Павло Свій, Павлин Станиславський) прихильно ставився до українофільства, опублікував у “Меті” кілька статей, підписаних “Лях з України” або анонімних [3, арк.45, 47, 52, 60; 9; 66; 69]. У його публікаціях містилися заклики до польсько-українського порозуміння. Автор переконував, що “гробову яму для Польщи викопала борба бувшої республіки польскої зъ українськимъ народомъ” [9, с.73]. Мабуть, найтісніше П.Свенціцький інтегрувався в середовище народовців під час співпраці в 1866 р. з редакцією часопису “Нива”, де під псевдонімом Павло Свій була надрукована низка його творів, зокрема, переклад першої дії “Гамлета” В.Шекспіра, вірш “Ніч на Подолі”, “повість з життя українського” “Колись було” [117, с.480]. В основі українофільства П.Свенціцького були народницькі переконання, сформовані ще в київському хлопоманському середовищі, що проявлялися в зацікавленні народною культурою, критичному ставленні до шляхти, захопленні новою українською літературою. Однак між ним і народовцями постійно зберігалася певна дистанція, він ніколи не поривав відверто з польськими колами, що дає підстави відносити його до угруповання “gente Rutheni, natione Poloni”, прихильників подвійної (польсько-руської) ідентичності [117, с.481, 483, 486].

Одночасно з “Метою” народовці налагодили у Львові випуск літературно-наукового часопису “Нива”, видавцем і редактором якого став К.Горбаль. “Замовкла Україна, – писалося в першому номері “Ниви” у січні 1865 р., – намъ пора обізватъся тимъ охотнійшъ працюючи, що лишъ намъ є въ тому змога...” [92]. 20 номерів журналу (останній вийшов у липні 1865 р.) зробили вагомий внесок у розвиток нової української літератури, духу національної єдності українців. Редакція “Ниви” знайомила не лише з творами місцевих галицьких – В.Стебельського, І.Верхратського, В.Ільницького та ін. і

буковинських – Ю.Федьковича, І.Воробкевича письменників, а й наддніпрянсько-українських – Т.Шевченка, Марка Вовчка, М.Старицького (псевдонім – Гетьманець), П.Куліша, О.Стороженка, О.Навроцького, О.Цисса (Мовчія), підписаних здебільшого псевдонімами [1, арк.60; 119, с.27]. У “Ниви” прямо говорилося про підтримку української літературної мови на народнорозмовній основі, зразками якої були твори наддніпрянських літераторів, бо, за словами часопису, “письменній мові годі блукати, мовъ въ лісі, помежи місцевими говорами, которі всі въ купі (виділено редакцією. – *І.Р.*) мають допіро право ввійти у письменство и зложити собою одну письменну мову [21, с.17]. Із шаную до творчості Т.Шевченка й з вірою в майбутнє України говорилося:

Якъ вчивъ Ти, батьку, такъ будемо жити,
Й стане Вкраїна! – недоля минетця!.. [22, с.81].

Першого січня 1866 р. за редакцією В.Шашкевича у Львові вийшов перший номер літературного часопису “Русалка”. Уже сама його назва засвідчила підтримку редакцією традицій, закладених у “Русалці Дністровій”. Назву часопису й особу його редактора було визначено під час перебування О.Кониського в столиці Галичини наприкінці 1865 р. У своєму першому листі до Ю.Федьковича 14 (26) листопада 1865 р. він писав про намір видавати в новому році “справжній” руський часопис, до якого “будемо ... гуртом працювати...” [4, арк.29, 30]. На відміну від своїх попередників – “Мети” і “Ниви”, “Русалка” виходила етимологічним правописом, щоб знайти підтримку серед старшої частини населення, невдоволеного “кулішівкою”. Часопис майже в кожному номері друкував твори О.Кониського під різними псевдонімами – Перебендя, О.Верниволя, Сирота, Журавель, Маруся К., галицьких і буковинських авторів К.Климковича, В.Шашкевича, С.Воробкевича та ін. [1, арк.60; 4, арк.30, 31]. Найбільше творів дав “Русалці” сам О.Кониський, серед публікацій були як поезії, так і проза [5, арк.101, 104]. К.Климкович у дусі національної єдності Галичини з Наддніпрянською Україною писав:

Хиба-жъ на свѣтѣ мало насъ?
Хиба-жъ и духъ козацій згинувъ?
Хиба-жъ дарма спѣвавъ Тарасъ?
Нн! Ще не вмерла Украина! [48].

На Великдень 1866 р. В.Шашкевич задав читачам риторичне питання з вірою в майбутнє України:

Христос воскресъ! Коли жъ воскресне
Изъ мертвыхъ ньєнка-удова –
Коли же встане Украина,
Що те-жъ за правду полягла? [99].

Однак через брак фінансів видання часопису припинилося на 12 номері (2 квітня 1866 р.), що підтвердило недовговічність народовської періодичної преси. Ще раніше, ніж “Русалка”, перестала виходити “Мета” з фінансових причин (усього за два роки вийшло 23 номери). Редактор К.Климкович, не маючи засобів до існування, виїхав на село. Національна свідомість ранніх народовців сформувалася вже в зрілому віці, не була успадкованою в родинних домівках або з дитячих років у школі, як це традиційно відбувається в сучасному суспільстві. Характерно, що дехто з них уважав можливим змінювати національну самоідентифікацію відповідно до політичної ситуації. Прикладом цього став перехід на панславистські позиції, передусім, через матеріальні нестатки, колишнього редактора “Мети” К.Климковича. Він увійшов до редакції панславистського органу “Славянская заря”, що почав виходити в липні 1867 р. у Відні, хоч, правда, уже через рік повернувся до народовців [116, с.213, 214]. Видавці журналу закликали до створення під протекторатом Габсбургів “западно-славянського государства”, об’єднувальним фактором і гарантом політичної самостійності якого мала стати російська мова. “Раннє” народовство в 1861–1866 рр. не змогло створити (крім учнівсь-

ких напівтаємних громад) довговічних пресових органів або інституцій, що стало завданням нового покоління народовців [114, с.68, 70].

Таким чином, галицькі народовці послідовно утверджували належність місцевого населення до самостійної української нації, відмінної від польської й російської, поширювали нову українську літературу. Народовська преса першої половини 1860-х рр. публікувала кращі твори наддніпрянських письменників, широко використовувала етнонім “Україна”, що вважався синонімом до слів “Русь”, “Мала Русь”, “русини”. Однак листовні зв’язки нечисленних українських діячів із Наддніпрянщини з редакціями галицьких часописів, передусім “Вечерниці”, “Мета”, були спорадичними, непо-

Райківський Ігор. Уявлення про національну єдність України в пресі раннях...

стійними, багато творів новочасної літератури передруковувалися з альманаху М.Максимовича “Києвлянин” видання 1840 і 1841 рр. та петербурзької “Основи” (1861–1862 рр.). Більш сталі контакти були започатковані в останній третині 60-х рр. із виходом у Львові журналу “Правда” (з квітня 1867 р.), якому судилося стати загальноукраїнським органом, а в його редагуванні на перших порах брав активну участь видатний український письменник П.Куліш.

1. Центральний державний історичний архів України, м. Львів (ЦДАЛ України), ф. 362 (Студинський К. – академік), оп. 1, спр. 74 Праця “До історії взаємин Галичини з Україною в рр. 1860–1873”. Рукопис і брошури, 88 арк.
2. ЦДАЛ України, ф. 362, оп. 1, спр. 94 Праця “Зв’язки України з Галичиною”. Уривок. Рукопис (част.1–IV), 202 арк.
3. Там само, спр. 115 Огляд часопису “Мета” за 1863–1865 рр., 138 арк.
4. Там само, спр. 117 Огляд часописів “Нива” і “Русалка” за 1865–1866 рр. Машинопис, 123 арк.
5. Там само, спр. 118 Огляд часописів “Нива” і “Русалка” за 1865–1866 рр. Рукопис, 142 арк.
6. Інститут літератури ім. Т.Шевченка НАН України. Відділ рукописних фондів і текстології, ф. 3 Франко І., од. зб.3705 Витяги з листів різних авторів із збірки Н.Вахнянина за 1863–1864 рр., 2 арк.
7. Там само, од. зб.4230 Листування різних осіб. 1863–1906. Автографи, 196 арк.
8. Там само, од. зб.4326 Кониський О. Лист до Шашкевича В. Автограф. Вологда, 1863, 1 арк.
9. Австрія і доля України. Голосъ зъ-надъ Дніпра // Мета. – 1864. – № 5. – Січень. – С. 73–79.
10. Байки Л.Глѣбова. I. Вовкъ и ѓвчарѣ. II. Жаба и вѣль. III. Мѣрошникъ // Вечерницѣ. – 1862. – Ч. 22. – 28 черв. – С. 197, 198.
11. Басарабець. Допись съ чеськой Праги. 5 сѣчня / Басарабець // Вечерницѣ. – 1863. – Ч. 5. – 31 сѣч. – С. 36–38.
12. Басарабець. Допись. Львѡвъ 1 лютого / Басарабець // Вечерницѣ. – 1863. – Ч. 6. – 7 лют. – С. 45, 46.
13. Басарабець. Зъ дороги / Басарабець // Вечерницѣ. – 1862. – Ч. 39. – 29 листоп. – С. 333, 334; Ч. 42. – 19 груд. – С. 356, 357; Ч. 43. – 28 груд. – С. 364, 365.
14. Басарабець. Мужичька дружба / Басарабець // Вечерницѣ. – 1862. – Ч. 25. – 19 лип. – С. 222–224; Ч. 26. – 26 лип. – С. 229–231; Ч. 27. – 2 серп. – С. 237–239; Ч. 29. – 16 серп. – С. 254–256; Ч. 30. – 23 серп. – С. 261–263; Ч. 31. – 29 серп. – С. 270.
15. Басарабець. Розказъ про Явдоху Долиньщанку, за ѣи долю та й кривду / Басарабець // Вечерницѣ. – 1862. – Ч. 20. – 14 черв. – С. 160–162.
16. Басарабець. Тодѡръ Бушакъ / Басарабець // Вечерницѣ. – 1862. – Ч. 35. – 1 листоп. – С. 300, 301.
17. Бѣлокопытый М. Горюванья / М. Бѣлокопытый // Вечерницѣ. – 1863. – Ч. 7. – 14 лют. – С. 49.
18. Вечерницѣ. – 1862. – Ч. 31. – 29 серп. – С. 272.
19. Вешнякъ Т. До землячки / Т. Вешнякъ // Вечерницѣ. – 1863. – Ч. 5. – 31 сѣч. – С. 33.
20. Вешнякъ Т. До землячки / Т. Вешнякъ // Основа. – 1862. – Лютий. – С. 81, 82.
21. Відъ редакції // Нива. – 1865. – Ч. 2. – 20 січ. – С. 17.
22. Вічня память Кобзареві // Нива. – 1865. – Ч. 6. – 27 лют. – С. 81.
23. Вовчокъ Марко. Феллетонъ. Листи зъ Парижа / Марко Вовчокъ // Мета. – 1865. – № 7. – 15 (27) мая. – С. 222–224; № 10. – 30 черв. (12 лип.). – С. 318–320.
24. Всячина // Вечерницѣ. – 1862. – Ч. 39. – 29 листоп. – С. 336.
25. Всячина // Вечерницѣ. – 1863. – Ч. 5. – 31 сѣч. – С. 40.
26. Галицькимъ москвофиламъ // Мета. – 1865. – № 10. – 30 черв. (12 лип.). – С. 317.

27. Глѣбовъ Л. Байки / Л. Глѣбовъ // Основа. – 1861. – Апрѣль. – С. 60–64.
28. Головацький Я. Письмо о галицко-русской словесности Профессора М. Максимовича, писаное въ 1840 г. изъ Кіева / Я. Головацький // Галичанинъ. Литературный сборникъ. – Львовъ, 1863. – Кн. I. – Вып. II. – С. 110, 111.
29. Гончаренко Л. Де-що про школи народні на Україні / Л. Гончаренко // Мета. – 1863. – № 4. – Грудень. – С. 327.
30. Гончаренко Л. Значенне Київського Университету для Українського Народу / Л. Гончаренко // Мета. – 1863. – № 3 (листоп.). – С. 218.
31. Гребінка Е. Можебилиця / Е. Гребінка // Мета. – 1863. – № 2 (жовт.). – С. 123–133; № 3. – Листопадъ. – С. 187–195.
32. Гребінка Е. Такъ иноді люде женятця / Е. Гребінка // Мета. – 1863. – № 3. – Листопадъ. – С. 201–209.
33. Гургурдядько. Могильні сходи / Гургурдядько // Мета. – 1863. – № 1. – Вересень. – С. 18–34; № 2. – Жовтень. – С. 106–116.
34. Данило Юсь. До Счастлиго Саламона, прочитавши ёго “Коломийки и Шумки”. Допись зъ України / Данило Юсь // Мета. – 1865. – № 6. – 30 цвіт. (12 мая). – С. 173–176.
35. Дівоче сердце. Идилія П. Куліша // Вечерницѣ. – 1862. – Ч. 39. – 29 листоп. – С. 329–332; Ч. 40. – 6 груд. – С. 337–339; Ч. 41. – 12 груд. – С. 346–348; Ч. 42. – 19 груд. – С. 353–355.
36. До братѣвъ на Вкраину // Вечерницѣ. – 1863. – Ч. 2. – 10 сѣч. – С. 9, 10.
37. Дописі. Зъ-надъ Волги // Мета. – 1864. – № 5. – Січень. – С. 68–70.
38. Дописі. Українець Зъ України // Мета. – 1863. – № 2. – Жовтень. – С. 152, 154.
39. Дописі: Киянинъ Зъ Кіева. Зъ Харьківщини. Зъ Черніговщини // Мета. – 1863. – № 1. – Вересень. – С. 84–93.
40. Жемчужниковъ Л. Воспоминаніе о Шевченкѣ, его смерть и погребеніе / Л. Жемчужниковъ // Основа. – 1861. – Мартъ. – С. 1–21.
41. За те, одъ-чого у мѣстечку Воронежѣ высохъ Пѣшевецѣвъ ставъ. Украинське оповѣданье П. Кулѣша // Вечерницѣ. – 1862. – Ч. 19. – 7 черв. – С. 145–148.
42. За те, що сталося съ козакомъ Бурдюгомъ на Зеленой недѣлѣ. Народне оповѣданье П. Кулѣша (переведене зъ велико-русского) // Вечерницѣ. – 1862. – Ч. 36. – 8 листоп. – С. 310, 311; Ч. 37. – 15 листоп. – С. 319, 320.
43. Забоцень П. Гордовита пара (Бабусине оповідання) / П. Забоцень // Основа. – 1861. – Ноябрь–декабрь. – С. 49–56.
44. Забоцень П. Гордовита пара (Бабусине оповѣданья) / П. Забоцень // Вечерницѣ. – 1862. – Ч. 43. – 28 груд. – С. 361–364.
45. Запросины до передплаты // Вечерницѣ. – 1862. – Ч. 42. – 19 груд. – С. 360.
46. Иншій чоловѣкъ. Оповѣданье П. Кулѣша. Переведене зъ російського // Вечерницѣ. – 1862. – Ч. 27. – 2 серп. – С. 233–236; Ч. 28. – 9 серп. – С. 241–244; Ч. 29. – 16 серп. – С. 249–252; Ч. 30. – 23 серп. – С. 257–261; Ч. 31. – 29 серп. – С. 267–270; Ч. 32. – 6 верес. – С. 275–278; Ч. 33. – 13 верес. – С. 282–284.
47. Історія України одъ найдавнішихъ часѣвъ (Початокъ з обширнѣйшого дѣла П. Кулѣша // Вечерницѣ. – 1863. – Ч. 7. – 14 лют. – С. 51–54; Ч. 8. – 21 лют. – С. 61–63; Ч. 9. – 28 лют. – С. 69, 70; Ч. 10. – 7 марта. – С. 76–78; Ч. 11. – 14 марта. – С. 85, 86.
48. Климковичъ К. Тарасови на вѣчную память! У пяті роковини ёго смерті / К. Климковичъ // Русалка. – 1866. – Ч. 10. – 5 марця. – С. 74.
49. Козаки и море. Поема Д. Мордовцева // Мета. – 1864. – № 5. – Січень. – С. 5–20.
50. Козачка // Вечерницѣ. – 1862. – Ч. 5. – 1 марта. – С. 39.
51. Козачка. Народне оповѣданье Марка Вовчка // Вечерницѣ. – 1862. – Ч. 5. – 1 марта. – С. 39, 40; Ч. 6. – 8 марта. – С. 47, 48; Ч. 7. – 15 марта. – С. 55, 56; Ч. 8. – 22 марта. – С. 62, 63; Ч. 9. – 29 марта. – С. 72; Ч. 10. – 5 цвѣт. – С. 79, 80.
52. Костомаровъ Н. Черты народной южнорусской истории / Н. Костомаровъ // Основа. – 1861. – Мартъ. – С. 114–165; 1862. – Червецъ. – С. 1–45; листопадъ. – С. 1–19.
53. Кс. Кл. Гадка ученого о рускѣй словесности / Кс. Кл. // Вечерницѣ. – 1862. – Ч. 20. – 14 черв. – С. 162–165; Ч. 21. – 21 черв. – С. 182–184.
54. Кс. Кл. Згадка за Шевченка, его смерть и похороны. Пѣсля Л. Жемчужникова. Основа, 1861. III. / Кс. Кл. // Вечерницѣ. – 1862. – Ч. 22. – 28 черв. – С. 193–197.
55. Кулишъ П. Другой человекъ. Изъ воспоминаній былого. (Посвящается Н. И. Костомарову) / П. Кулишъ // Основа. – 1861. – Февраль. – С. 56–104.
56. Кулишъ П. Брати Историчній романъ початку XVII віку / П. Кулишъ // Мета. – 1864. – № 5. – Січень. – С. 21–45.

57. Кулішъ П. До братівъ на Україну / П. Кулішъ // Основа. – 1862. – Березиль. – С. 29–32.
 58. Кулішъ П. Дума про Саву Кононенка / П. Кулішъ // Мета. – 1863. – № 1. – Вересень. – С. 9–13.
 59. Кулішъ П. Сонеть / П. Кулішъ // Мета. – 1863. – № 1. – Вересень. – С. 13.
 60. Кулішъ П. Історія України одъ найдавнішихъ часівъ / П. Кулішъ // Основа. – 1861. – Сентябрь. – С. 79–107.
 61. Кулішъ П. Мартинъ Гакъ / П. Кулішъ // Мета. – 1863. – № 1. – Вересень. – 3 (15) жовт. – С. 35–44.
 62. Кулішъ П. Руїна / П. Кулішъ // Мета. – 1863. – № 2. – Жовтень. – 3 (15) листоп. – С. 134–148; 1864. – № 5. – Січень. – 3 (15) серп. – С. 50–67.
 63. Кулѣшъ П. До братѣвъ на Україну / П. Кулішъ // Вечерницѣ. – 1863. – Ч. 2. – 10 сѣч. – С. 9, 10.
 64. Кулѣшъ П. Малороссійскіе разказы / П. Кулішъ // Кіевлянинъ на 1840 годъ. Книга первая. Издалъ М. Максимовичъ. – К., 1840. – С. 205–215, 215–228.
 65. Кумейки. Дума (Зъ “Досвѣткѣвъ” П.Кулѣша) // Вечерницѣ. – 1863. – Ч. 6. – 7 лют. – С. 41, 42.
 66. Листи київського Славянина // Мета. – 1865. – № 15. – 30 верес. (12 жовт.). – С. 488–490; № 18. – 19

Райківський Ігор. Уявлення про національну єдність України в пресі ранніх...

(31) груд. – С. 550–554.

67. Літературні вѣсти // Вечерницѣ. – 1863. – Ч. 3. – 17 сѣч. – С. 24.
 68. Літературні вісті // Мета. – 1863. – № 3. – Листопадъ. – С. 267, 268.
 69. Ляхъ зъ України Дещо до становища Русі супротив ляцько-московської борби // Мета. – 1863. – № 3. – Листопадъ. – С. 228–235.
 70. Маринчукъ В. Зъ колишнего / В. Маринчукъ // Мета. – 1863. – № 3. – Листопадъ. – 3 (15) груд. – С. 179–181.
 71. Матусине благословення (Зъ оповіданъ О. П. Стороженка) // Основа. – 1861. – Сентябрь. – С. 41–52.
 72. Матусине благословення (Зъ оповѣданъ О. П. Стороженка) // Вечерницѣ. – 1862. – Ч. 34. – 23 верес. – С. 292–296.
 73. Неофити. Поема Тараса Шевченка // Вечерницѣ. – 1862. – Ч. 31–33. – 29 серп. – 13 верес.
 74. Неофити. Поема Т. Шевченка // Основа. – 1862. – Квітень. – С. 1–17.
 75. Огненный змѣй. Повѣсть П.Кулѣша // Кіевлянинъ / издалъ М. Максимовичъ. – К., 1841. – Кн. II. – С. 181–288.
 76. Огняный змѣй. Украинська повѣсть П. Кулѣша / пер. зъ російського Кс. Кл. // Вечерницѣ. – 1862. – Ч. 20. – 14 черв. – С. 155–159; Ч. 21. – 21 черв. – С. 170–174; Ч. 22. – 28 черв. – С. 185–190; Ч. 23. – 5 лип. – С. 203–205; Ч. 24. – 12 лип. – С. 209–213; Ч. 25. – 19 лип. – С. 217–220; Ч. 26. – 26 лип. – С. 225–228.
 77. Олельковичъ М. Антонъ Михайловичъ Танській (Легенда) / М. Олельковичъ // Вечерницѣ. – 1862. – Ч. 43. – 28 груд. – С. 366, 367.
 78. Олельковичъ М. Антінъ Михайловичъ Танській (Легенда) / М. Олельковичъ // Основа. – 1861. – Августъ. – С. 29–32.
 79. Олельковичъ М. Жидѣвська дяка / М. Олельковичъ // Вечерницѣ. – 1863. – Ч. 5. – 31 сѣч. – С. 38–40.
 80. Олельковичъ М. Жидівська дяка / М. Олельковичъ // Основа. – 1861. – Сентябрь. – С. 73–78.
 81. Остання Тарасова дума // Вечерницѣ. – 1862. – Ч. 21. – 21 черв. – С. 169.
 82. Отвѣтъ современной лѣтописи Русскаго Вѣстника // Основа. – 1861. – Февраль. – С. 256–259.
 83. Передне слово // Вечерницѣ. – 1862. – Ч. 1. – 1 лют. – С. 1.
 84. “Письмо о галицко-русской словесности проф. М. Максимовича”. Соч. Я. Ф. Головацкого // Вечерницѣ. – 1863. – Ч. 17. – С. 137–139.
 85. Про городи й села // Вечерницѣ. – 1862. – Ч. 28. – 9 серп. – С. 246–248; Ч. 29. – 16 серп. – С. 253, 254; Про городи й села. Листъ II. – 1862. – Ч. 31. – 29 серп. – С. 271, 272.
 86. Пройдисвітъ. Повѣсть Марка Вовчка // Вечерницѣ. – 1863. – Ч. 10. – 7 марта. – С. 73–76.
 87. Руській языкъ // Вечерницѣ. – 1862. – Ч. 12. – 19 цвѣт. – С. 93.
 88. Сирота. Плачь Іереміи (Частина зъ 3-ї глави) // Вечерницѣ. – 1863. – Ч. 16. – 2 мая. – С. 126.
 89. Сирота. Споминки про Богдана Хмельницького (Частина) // Вечерницѣ. – 1863. – Ч. 13. – 4 цвѣт. – С. 102, 103.
 90. Сирота. Українська нічь. Олені Василевні С-л-д-кій // Вечерницѣ. – 1863. – Ч. 14. – 11 цвѣт. – С. 109.
 91. Слово до нашихъ предплатителѣвъ // Вечерницѣ. – 1862. – Ч. 35. – 1 листоп. – С. 296.
 92. Слово редакції // Нива. – 1865. – Ч. 1. – 10 січ. – С. 1.
 93. Стороженко О. Зъ народніхъ устъ. Скарбъ / О. Стороженко // Основа. – 1861. – Ноябрь–декабрь. – С. 17–22.

94. Стороженко О. Скарбь / О. Стороженко // Вечерницѣ. – 1863. – Ч. 12. – 21 марта. – С. 89–92.
95. Стояненко О. Справдешня пріязнь / О. Стояненко // Вечерницѣ. – 1862. – Ч. 13. – 26 цвѣт. – С. 103, 104.
96. Терезовській М. Зъ України / М. Терезовській // Вечерницѣ. – 1862. – Ч. 33. – 13 верес. – С. 285, 286.
97. Харківці. Письмо зъ Задніпровської України // Вечерницѣ. – 1863. – Ч. 14. – 11 цвѣт. – С. 112–115; Ч. 15. – 18 цвѣт. – С. 121–123.
98. Христось воскресє! // Русалка. – 1866. – Ч. 12. – 2 цвѣт. – С. 89.
99. Хуртовина // Вечерницѣ. – 1863. – Ч. 16. – 2 мая. – С. 131, 132.
100. Хуторянинъ Листи съ хутора. Листъ I // Основа. – 1861. – Январь. – С. 310–318; Листи съ хутора. Листъ II // Февраль. – С. 227–232; Листи съ хутора. Листъ III // Мартъ. – С. 25–32.
101. Хуторянинъ. Чого стоить Шевченко яко поеть народній // Вечерницѣ. – 1862. – Ч. 21. – 21 черв. – С. 179–182.
102. Чайка М. Москалева правда // Мета. – 1863. – № 4. – Грудень. – С. 275–308.
103. Черки народней южноруської исторіи (Перевѣдъ, а подекуда вытягиъ изъ розправы М.Костомарова // Вечерницѣ. – 1863. – Ч. 13. – 4 цвѣт. – С. 105–107; Ч. 14. – 11 цвѣт. – С. 115, 116; Ч. 16. – 2 мая. – С. 128, 129.
104. Чернець (П. А. Кулѣшу) // Вечерницѣ. – 1863. – Ч. 3. – 17 сѣч. – С. 17, 18.
105. Черніговецъ М. Білокопитий Горювання / М. Черніговецъ // Основа. – 1862. – Березиль. – С. 78–80.
106. Шевченко Сидючи въ неволі, 1847 р. До Миколи Костомарова. Завіщанне // Мета. – 1863. – № 4. – Грудень. – 3 (15) січ 1864. – С. 272–274.
107. Шевченко Т. Чернець (П. А. Кулішу) / Т. Шевченко // Основа. – 1861. – Январь. – С. 7–10.
108. Шевченко Т. Чи не покинуть нам, небого... / Т. Шевченко // Основа. – 1861. – Май. – С. 3–5.
109. Якъ гадає Основа про галицьку письменность // Вечерницѣ. – 1862. – Ч. 27. – 2 серп. – С. 239, 240; Ч. 29. – 16 серп. – С. 256.
110. Возняк М. Листування Панька Куліша з Олександром Кониським / Михайло Возняк // Нова Україна. Місячник письменства, мистецтва, науки і громадського життя / під ред. В. Винниченка й М. Шаповала. – Прага – Берлін, 1923. – Ч. 7–8. – Липень–серпень. – С. 267–276.
111. Дей О. І. Словник українських псевдонімів та криптонімів (XVI–XX ст.) / О. І. Дей. – К., 1969. – 560 с.
112. Історія Львова : у 3-х т. / ред. кол. Я. Ісаєвич, М. Литвин, Ф. Стеблій. – Львів, 2007. – Т. 2. – 559 с.
113. Мудрий М. Галицькі народовці в 60-х рр. XIX ст.: спроба модернізації української національної ідеї / Мар'ян Мудрий // Молода нація. Альманах. – К., 1996. – Вип. 3. – С. 213–219.
114. Мудрий М. Спроби українсько-польського порозуміння в Галичині (60–70-і роки XIX ст.) / Мар'ян Мудрий // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 1997. – Вип. 3–4. – С. 58–117.
115. Серєда О. Громади ранніх народовців у Східній Галичині (60-ті роки XIX століття) / Остап Серєда // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 2001. – Вип. 9. – С. 378–392.
116. Серєда О. Національна свідомість і політична програма ранніх народовців у Східній Галичині (1861–1867) / Остап Серєда // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 1999. – Вип. 34. – С. 199–214.
117. Серєда О. Павлин Свенціцький у суспільному житті Галичини: до історії польського українофільства / Остап Серєда // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 2006–2007. – Вип. 15. – С. 475–486.
118. Студинський К. Галичина й Україна в листуванні 1862–1884 рр. Матеріяли до історії української культури в Галичині та її зв'язків з Україною / Кирило Студинський. – Харків – Київ, 1931. – 606 с.
119. Студинський К. До історії взаємин Галичини з Україною в рр. 1860–1873 / Кирило Студинський // Україна. Науковий двохмісячник українознавства під редакцією акад. М. Грушевського. – К., 1928. – Кн. 2. – С. 6–40.
120. Студинський К. Зв'язки Олександра Кониського з Галичиною в рр. 1862–1866 / Кирило Студинський // Відбитка із “Записок НТШ”. Праці філологічної та історично-філософської секції. – Т. CL. – Львів, 1929. – 68 с.
121. Студинський К. Слідами Куліша / Кирило Студинський // Записки НТШ. – Львів, 1928. – Т. CXLVIII. – С. 241–306.
122. Франко І. Писаня І.П.Котляревського в Галичині / Іван Франко // Записки НТШ. – Львів, 1898. – Т. XXVI. – Кн. VI. – С. 1–14.

Пресса “ранних” народовцев в первой половине 1860-х гг. распространяла идею национального единства Украины, использовала этноним “Украина”, который считался синонимом к словам “Русь”, “Малая Русь”, “русины”. На страницах народовой прессы во Львове – в журналах “Вечерницы”, “Мета”, “Нива”, “Русалка” утверждалась принадлежность местного населения к самостоятельной украинской нации, отменной от польской и российской, печатались лучшие произведения новой украинской литературы, преимущественно перепечаткою из альманаха М.Максимовича “Киевлянин”

издания 1840 и 1841 гг. и журнала “Основа” в Петербурге (1861–1862 гг.). Письменные связи немногочисленных украинских деятелей из Надднепрянщины с редакциями народных журналов до выхода “Правды” (с 1867 г.) были sporadическими, непостоянными.

Ключевые слова: народовцы, пресса, журналы, идея, национальное единство.

The press of “early” populists in the first half of 1860-s spread the idea of national unity of Ukraine, used etnonim “Ukraine”, that considered a synonym to the words “Rus”, “Small Rus”, “rusyny”. On the pages of the populist press in Lviv – in the magazines “Vechernytsi”, “Meta”, “Nyva”, “Rusalka” belonging of local population to independent Ukrainian nation, different from Polish and Russian became firmly established, the best works of new Ukrainian literature were printed, mainly reprinting from the almanac of M.Maksimovich named “Kievlyanin” edited in 1840 and 1841 and from the magazine “Osnova” in Petersburg (1861–1862). Correspondence relations of the scant Ukrainian figures from Naddniproshchyna with the editorships of populist magazines till edition of magazine “Pravda” (from 1867) were sporadic, inconstant.

Keywords: populists, press, magazines, idea, national unity.

УДК 94 (477.4):061

ББК 63.3(4 Укр)5-7

Вікторія Волошенко

КИЇВСЬКЕ ТОВАРИСТВО ГРАМОТНОСТІ В ПОШИРЕННІ “КОРИСНИХ КНИГ” СЕРЕД СЕЛЯНСТВА ПРАВОБЕРЕЖЖЯ

Стаття присвячена проблемі сприяння Київського товариства грамотності налагодженню селянського читання в Правобережній Україні. Проаналізовано чинники, що впливали на ефективність заходів КТГ з поширення книг серед селянства. Уточнено градацію типів та кількість безкоштовних бібліотек-читалень, укомплектованих і відкритих товариством. На основі аналізу місцевих звітів виявлено межі коливань кількості абонентів сільських бібліотек різних типів, умов отримання й читання книг селянами, їхніх читацьких пріоритетів. Указано на існування протиріччя між просвітницькими завданнями організації з поширення “корисних книг” і необхідністю пристосовуватись до споживацьких запитів селянства.

Ключові слова: Київське товариство грамотності, селянське читання, “корисні книги”.

На зламі XIX–XX ст. прищеплення селянам любові до читання, прилучення їх до друкованого слова актуалізувалося на фоні тривання в Російській імперії модернізаційних та емансипаційних змін, процесів формування модерної ідентичності. З 1890-х рр., після зняття урядових заборон, розширилися можливості громадськості в організації впорядкованого потрапляння книжок у села. Тривала заборона відкриття земських установ у Правобережній Україні (“Південно-Західному краї”) підносила значення роботи приватних осіб і громадських організацій, центральне місце серед яких належало Київському товариству грамотності (далі – КТГ). Його поява вкладалась у загально-російську традицію заснування подібних просвітницьких товариств, а найближчим прикладом для наслідування була діяльність Харківського товариства розповсюдження грамотності у народі. Більше десяти років із часу заснування в 1882 р. товариство, за висловом його активного діяча Є.О.Ківлицького (1861–1921), було “мертвонародженим”, оновившись тільки після об’єднання з Комітетом народних читань та обрання головою в 1897 р. В.П.Науменка (1852–1919) [4].

Питання про основні шляхи поширення книг у селах Київським товариством грамотності вже поставало у фокусі уваги дослідників у руслі загальної характеристики діяльності організації, заходів з налагодження освіти дорослих, боротьби за українізацію навчання [19–23 та ін.], однак проблема не виокремлювалася як самостійна; не досліджувалася з огляду на те, які саме книжки пропонувалися селянам. Метою статті є виділення чинників, що зумовлювали ефективність різних напрямів роботи КТГ у налагодженні селянського читання в Правобережній Україні; виявлення затребуваності селянами поширюваної серед них літератури. Основне джерело – друковані звіти КТГ [6–12], у яких особливу увагу приділено аналізу звітів з місць (наприкінці 1903 р. були